

ՀՈՂԻ ՎԻՇՏԸ

Մ Ո Ւ Ր Ա Յ Ա Ն Ի Ե Ր Կ Ե Ր Ո Ւ Մ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ—ԳՐԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

(Շառունակաւորիւն)

II.

Արովեանի ու Աղայեանի նկարագրած հայ գիւղում «Մարգիկ ապրում էին ինչպէս Արտահամի օրերում»։ Իսկ ինչ գրութեան մէջ է հայ գիւղը Մուրացանի երկերում։ Արդեօր հինաւուրց կազնու արմատներն առնո՞ղ են ու թաղուած մայր հողի մէջ։ Արդեօր հայ գիւղացին առաջուայ պէս ուրախ երգերով ակօսո՞ւմ է դաշտը, սերմանո՞ւմ արտորայրը և սնուցանո՞ւմ իւր գաւակներին լիութեան մէջ։

«Հեռուից գիտողն այնպէս է կարծում, — նկատում է քոյր Աննան, «Թորհրդաւոր միանձնուհու» հերասուհին, — թէ գիւղացին սովորած լինելով պարզ ու անպաճոցճ կեանքի՝ շատ աննշան էլ կարծիքներ ունի, թէ նա միշտ գոհ է իւր փիճակից և թէ առհասարակ նրան շատ քիչ բան է պակասում։ Մի բան ճշմարիտ է, այն է, որ գիւղացին տրանջալու և ամեն անցորդի իւր ցաւերը պատմելու սովորութիւն չունի։ Նա գլխակոր և աննուռնչ աշխատում է, ինչպէս և իւր անասունը։ Բայց նա ամառը ջովին կազմուած է կարիքներից... Այո, պէտք է ապրել նրա բնատնիքում, տեսնել եւ շօշափել նրա աղքատութիւնը, ներկայ լինել դաշտում նրա կրած տանջանքներին և չափել այդ տանջանքների գնով ծեռք քերած արդիւնքի չնչին արժէքը, որպէս զի մարդ կարող լինի դաղափառ կազմել զիւղացու կարօտութիւնների մասին»։¹⁾

1) Մուրացանի երկատնիքութիւնները, առաջին հատոր. Թիֆլիս, 1904. եր. 503:

երբ «Առաքելի» հերոսը, Պետրոս կամսարեանը հարցնում է, թէ ինչո՞ւ հայի գիւղը տգեղ ու կեղտոտ է լինում, Զիրուխլուի տանուտէրը պատասխանում է.

«Ախպէր, խայի գեղն կեղտոտ չըլնի, իմալըլնի, խայի գեղցու ցաւը, դարտը մէկ չէ, էրկու չէ, որ թորգի ու յիստակութենի ցաւը քաշի»¹⁾

Հայի գեղցու ցաւը մէկ չէ, երկու չէ, բայց բոլոր ցաւերն ու դարդերն առաջանում են օրական հացը գրծուաբութեամբ ձեռք բերելուց. Այս գժուաբութեան մասին գաղափար չունեցողներից մէկը ուզում է իմանալ, թէ ինչն է պատճառը, որ Զիրուխլուն ուսումնարան չունի.

«Գեղականը որդիան կարայ ուսումնարան հիմնել,— նկատում է տիրացու Մոսին, Զիրուխլուի վարժապետը.— Սաղ օրը չարչարուելով, արևի, անձրևի հետ կռիւ տալով ըսկի կարում չի էնքան աշխատի, որ իրա րեխանց ուղղին հասցնի, եա նրանց տկլոր լաշը ծածկի, ուսումնարան ոնց տի հիմնել»²⁾

Անշուշտ քաղաքում՝ աղքատութիւնը շատ աւելի տաժանելի է, քան գիւղում. սակայն պէտք է եզրակացնել, թէ գիւղումն էլ աղքատութիւնն արդէն բաւական սուր կերպարանք է ստացել, որ «նոյի ագռաւի» մէջ գիւղական քահանան, Տէր-Մակուչը անշուշտ մի քիչ չափազանցելով ասում է.

«Իժար բան ա՛յ աղքատութիւնը էն էլ գեղի միջումը, Աստօժ ոչ շանց տայ ձեղ. . . »³⁾

Այս բոլորն հաստատում է նաև ուստա Պետին «Առաքելի» մէջ.

«Ըստեղ (գիւղում. թ. Ա.) ոնց որ տղամարդը, էնենց էլ կինարմատը սաղ օրը գործ են շինում. չուն ցաւերնին շատ ա, կարիքնին մենծ. պտի անեն, որ ապրեն, ծէրը ծէրին հասցնեն. չանողը կմնայ սոված, նրան ոչ Աստօժ, ոչ էլ բանդէն հաց կտայ. Դրա համար ա, որ ըստեղի

1) Նոյնը, եր. 172: 2) Նոյնը, եր. 129: 3) Նոյնը, եր. 26.

մարդը տան սիրունութենի, եա կարգ ու սարգի վրայ մտածում չի. չուն գէ սոված փորի հմար ամենից առաջ հաց ա հարկաւոր, տկլոր ջանին էլ մի կտոր կտաւ: Դէ մարդ որ էդ էրկու քանը զօռով ըլի ծնոք քերում, էլ ուրիշ բանի վրայ ոնց կարայ մտածելու: ¹⁾

Կասկած չկայ այլ ևս, որ լիութեան դարն անցել է: Գիւղացին դողում է վաղուան օրուայ համար, գոյութեան զարհուրանքը տիրել է նրան. խուլ դժգոհութիւնը պատել է նրա սիրտը, ինչպէս խեղդող ու կապուտակ ծուխը՝ կիսավառ խանձողը: Մի ահեղամուռնչ հեղեղ պղտոր ալիքներով բաց է արել հինաւուրց կաղնու արմատներն և նրան մատնել չորանալու վտանգին:

III.

Բայց ինչո՞ւ մարդիկ այլ ևս չեն ապրում ինչպէս Աբրահամի օրերում: Ի՞նչն է այս փոփոխութեան պատճառն:

«Առաքեալի» հերոսը, Պետրոս Կամսարեանը այսպէս է խորհրդածում գիւղացիների մասին.

«Բարի մարդիկ են, ազնիւ և աշխատասէր, սեփական շահի համար ոչ ոքի չեն մնասում, այլ ապրում են իրենց ճակատի արդար քրտինքով: Բայց որովհետեւ տգէտ են և անուսում, ուստի մնում են անզօր աշխարհի չարիքների առաջ, որով և մի կողմից բնութիւնն է նրանց զըրկում, իսկ միւս կողմից չար մարդիկն են կեղեքում: այդ պատճառով էլ նա վարում է դառն ու չարքաշ կեանք...: ²⁾

Բայց հայ գիւղացին առաջ էլ էր տգէտ ու անուսում, ապրում էր նոյն բնութեան մէջ, առաջ էլ նրա արտերին մնասում էին աւերիչ կարկուտն ու այրող երաշտը: Ուրեմն մնում է նրա թշուառութեան պատճառ հաշուել կեղեքող չար մարդկանց: Բայց ինչ չար մարդիկ են սրանք:

1) Նոյնը, եր. 204: 2) Նոյնը, եր. 88:

«Եթէ այսօր Հասան-խանի ֆարրաշները չեն սպառնում նրանց, (գիւղացիներին, թ. Ա.) հօ տգիտութիւնն ու խեղճութիւնը, հօ վաշխառուներն ու օրինազանցները սպառնում են», — մտածում է գիւղացու ցաւակից Կամսարեանը: ¹⁾

Ճիշտ է, Պարսից տիրապետութեան օրերում օրինազանցներ չկային, սակայն լոկ այն պատճառով, որ օրէնք էլ չկար, և ուրեմն չարիքն անսահման էր: Բայց ինչո՞ւ այն ժամանակ, երբ բռնութիւնն աւելի շատ էր, գիւղացու տունն Արսլեանի ասելով՝ «ծով» էր, իսկ այժմ դարձել է սակաւաջուր մի առուակ: Ինչպէս օրինազանցներին, այնպէս և վաշխառուներին գիւղացու աշխատութեան հիմնական պատճառ համարել չի կարելի: Վաշխառութիւնը չի կարող զարգանալ այնտեղ, որտեղ մեծ կարիք չկայ: Ինչպէս յետոյ աւելի մանրամասն կտեսնենք, ոչ թէ վաշխառութիւնը պիտի համարել աղքատութեան պատճառ, այլ ընդհակառակը, աղքատութիւնը՝ վաշխառութեան:

Ապա ինչի հետեւանք է գիւղացիների աղքատութիւնը: Ո՞րտեղ որոնենք գիւղացիութեան անկման պատճառը:

Հայ գիւղական դասակարգի անկման պատճառը ոչ նրա տգիտութիւնն է, ոչ խեղճութիւնը, ոչ բնութիւնն իւր արհուրեքներով, ոչ օրինազանցներն ու ոչ էլ վաշխառուները, այլ այն մեծ յեղաշրջումը, որ տեղի ունեցաւ հայ հասարակութեան կեանքում XIX դարի երկրորդ յիսնամեակի սկզբներում:

«Սարկութեան (ճորտութեան, թ. Ա.) ազատութիւնը և վերջն էլ դատական վերանորոգութիւնը, գիւղական ինքնավարութիւնը, նորաժուտ լուսաւորութիւնը, երկաթուղի, հեռագիր և այլն, — գրում է Ղազարոս Աղայեանը նոյն «Բաժանութիւն պատմութեան» մէջ, — մին մինի յետեւից գալով չլացրին ժողովրդին, մի յանկարծական փոփոխութիւն ձգեցին նրա նիստ ու կացի և վարք ու բարքի մէջ: Ժողովուրդն այնպէս փոխուեցաւ մի տասը տարուան

1) Նոյնը, եթ. 115:

մէջ, որքան փոխուած չէր հարիւրաւոր տարիներէ ընթացքում: Ինչ որ մի շահի արժէք առաջ, դառաւ քսան շահի և աւելի ևս. փողը շատացաւ, շաղկաթիւնն էլ հետը, և այս վերջինը յաղթեց առաջինին. Առաջուան հարիւր մանէթով երջանիկ ապրողը էլ չկարողացաւ հաղար մանէթով ապրել: Մի նոր տեսակ գոյութեան կախ սկսուեց, անմիտները յանկարծ սատանայացան, խելօքները խորամանկացան, ազնիւները խարդախացան, հաւատարմութիւնը կորաւ, սէրը սառաւ, սեփականութիւնը ձեռքից ձեռք անցաւ և այլն: ')

Այս հատուածից երևում է, որ Աղայեանը լաւ չի գիտակցում, թէ այս յեղաշրջման բազմազան երևոյթների մէջ որոնք են պատճառ ու որոնք՝ հետեանք, բայց այնուամենայնիւ տալիս է տնտեսական ու բարոյական յեղաշրջման բնորոշ գծերը:

«Երկաթուղի, . . հեռագիր . . . փողը շատացաւ . . . սեփականութիւնը ձեռքից ձեռք անցաւ . . . »:

Այս ծիծեռնակները ցոյց են տալիս միմտրորդում եղանակի փոխութիւն է կատարուել: Բնական, փակ տնտեսութեան դարն անցել է. լիովին յաղթանակել է փողային տնտեսութիւնը. գիւղն ու քաղաքն երկուների մէջ են. ծնւում է հարիւրգլխեան հիւրան-ամենակալ կապիտալիզմը:

Բնական, փակ տնտեսութիւնից փողային տնտեսութեան անցնելը գիւղացի դասակարգի համար օրհասական նշանակութիւն ունի: Այս այն յեղաշրջումն է, որ գիւղացիութեան անկման պատճառ է դառնում:

(շարունակի)

Թաղ. Աւգալբեղեան.

«Հայ գրողներ», Ա. հատոր, էջ. 55: